

FILOLOGIYA MASALALARI

**RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY
ONLAYN KONFERENSIYASI**

10-IYUN, 2020-YIL

ANDIJON

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA‘LIM VAZIRLIGI

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR NOMIDAGI
ANDIJON DAVLAT UNIVERSITETI

“INTERVAL EDUCATION” NODAVLAT TA‘LIM
MUASSASASI

“FILOLOGIYA MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy onlayn konferensiya
materiallari

Andijon 2020-yil, 10-iyun

Filologiya masalalari

Frazeologik material murakkab va ko'p aspektli bo'lgani uchun keyingi yillarda u hilma-hil metodlar, usullar yordamida o'rganilmoqda. Bu o'rinda FB'larni o'rganishning quyidagi metod va usullarini alohida ta'kidlashga to'g'ri keladi: identifikatsiya metodi (SH.Balli, A.V.Kunin), kontekstologik metod (N.N.Amosova), variatsion metod (V.L.Arhangelskiy), frazeologik applikatsiya metodi (V.P.Jukov), struktural-tipologik metod (L.I.Royzenzon, Y.Y.Avaliani, Y.P.Solodub), komplikativ metod (S.G.Gavrin), iboralarni semantik doiralarda asosida o'rganish metodi (M.T.Tagiev), leksema va frazemalarni denotativ va konnotativ semalarga ajratib o'rganish metodi (M.M.Kopilenko, Z.D.Popova) kabilar. Bu metod va usullar bir-birini to'ldiradi va FB'larning hilma-hil tomonlarini, paradigmatic va sintagmatic xususiyatlarini, valentlik (birikuvchanlik) imkoniyatlarini chuqurroq tushunishga imkon beradi. FB'larga nisbatan qiziqishning ana shunday ortib borayotganligi o'rganish obyekti, ya'ni frazeologizmning o'ziga xos til birligi ekanligi bilan bog'liqdir. Chunki mazmun planiga ko'ra FB'lar leksik birlik (so'z)larga yaqin tursa, ifoda plani jihatidan ular sintaktik birlik (so'z birikmasi, gap)larga yaqindir. Ammo FB so'zga ham, so'z birikmasiga ham, gapga ham to'la ma'noda teng emas.

Frazeologiya masalalarini tadqiq etish, shubhasiz, uning mustaqil lingvistik soha sifatida shakllanishiga sabab bo'ldi, tilshunoslik fanini nazariy va amaliy jihatdan boyitdi. Lekin bundan frazeologiya sohasiga doir o'rganilmagan muammolar qolmadi, degan xulosa kelib chiqmasligi kerak.

КИРИШ СЎЗЛАР ВА АКСИОЛОГИК БАҲОНИНГ ПРАГМАТИК ВАЗИФАСИ

Бойматова Дилноза Бахтиёрвна,

Жиззах давлат педагогика институти тадқиқотчиси

Кириш сўзларнинг сўзловчи муносабатини акс эттириши прагмалингвистиканинг таҳлил объекти эканлигидан далолат беради. Ўзбек тилшунослигида “кириш конструкциялар” (А.Фуломов,М.Асқарова,) [1,190-193], “кириш қурилмалар” (Б. Ўринбоев) [2,96], “кириш сўз” (М.Мирзаев, С.Усмонов, И. Расулов) [5,200-203] “киришлар” (Х. Ҳолиқов, Н. Маҳмудов, А. Нурмонов) [9,13; 6, 57] номлари билан аталиб келинган бу синтактик шакл муносабатни ифодаловчи сўзлар бўлгани боис нутқ эгаси томонидан воқелик ва иш-ҳаракатга ижобий ёки салбий баҳо бериши билан характерланади. Бундай вазиятда кириш сўзлар прагмалингвистиканинг ўрганиш объекти саналади.

Кириш сўзлар асосан, диалогик нутқда намоён бўлади ҳамда “сўзловчининг субъектив муносабатини, эмоционал муносабатини ифодалайди” [2,96]. Бу муносабат доирасида нутқ вазияти билан боғлиқ

холда пропозицияни ифодалашни нафақат семантик-синтактик, балки прагматингвистик аспектга ҳам оид муаммо саналади. Шу жиҳатдан кириш сўзларнинг прагматик вазифаси доирасини қуйидагича белгилаш мумкин:

1. Кириш сўзлар адресантнинг баҳо муносабатини ифода этиб, прагматик вазифа бажаради.

2. Кириш сўзлар субъектнинг гапдан англашилган воқеликка нисбатан турли хил муносабатни кўрсатиши билан прагматик вазифа бажаради.

3. Кириш сўзлар вазифасида келган модал сўзлар, айрим феъл, олмош, юкламалар ва тартиб сонлар нутқий мулоқот жараёнида қўлланганда прагматик вазифа бажаради.

Кириш сўзлар мулоқот жараёнида қўлланганда энг муҳим, қайсидир жиҳатлари билан бирламчи бўлган воқеликка нисбатан ижобий ёки салбий баҳони акс эттиради. С. Боймирзаеванинг қайд этишича, “баҳо объектнинг аҳамиятли томони, қийматини белгилаш фаолияти жараёнидир. Ушбу жараён субъект томонидан бажарилиб, унинг асосида маълум бир намуна ётади ҳамда объектга шу намуна доирасида ижобий ёки салбий сифат-баҳо берилади”. [7,87] Шу ўринда субъектив баҳонинг бир тури-аксиологик баҳо намунаси юзага чиқади: - *Хуллас... Самарқандимиз фозил шаҳар бўлиши керак,-деди, сўзини яқунларкан Нозим Меҳмет (М. Али “Сарбадорлар”).* Келтирилган нутқий парчада нутқ эгаси фикрга яқун яшаш баробарида ўзининг ижобий муносабатини *фозил шаҳар* бирикмаси орқали ифодалашни маъқул кўради. Негаки, *фозил шаҳар* инсоният умри давомида орзу қиладиган, адолат тамойиллари ҳукм сурадиган шаҳардир. Аксиологик баҳо ана шундай қадрият сифатига эга бўлган лексемаларда ўз аксини топади. Шунингдек, сифат сўз туркумининг от билан бирикиб баҳо ифодаловчи бирикма тарзида келиши баҳолаш фаолиятининг ўзига хос тарзда намоён бўлиши характерланади.3. Пардаев таъкидича, “сифат лексемаларнинг баҳо муносабатини ифодалашни, бир томондан, айрим сифатларда ижобий ёки салбий маънонинг тўғридан-тўғри бўртиб чиқиши билан боғлиқ бўлса, иккинчи томондан, матн билан алоқадор бўлади” [4,106].

Қуйидаги матний тузилмаларда ҳам худди шу ҳолатни кўришимиз мумкин: *Авалло, фозил шаҳарга маърифат ва тарбия керакдир... Сониян, фозил шаҳарда косибчилик ривож топсин... Алқисса, фозил шаҳар бамисли соғлом бадан, солимул аъзодур... (М. Али “Сарбадорлар”).*

Ш.Балли ўз тадқиқотларида баҳо – объектнинг «қийматини идрок этиш ёки шу қиймат ҳақидаги ҳукм» эканлигини қайд этган. [8,416] Дарҳақиқат, баҳонинг ижобий ёки салбий даражада эканлигини аниқлаш учун субъектнинг когнитив фаолияти асосий ўринга чиқади. Бу фаолиятнинг ўзи ҳам субъектив, чунки маълум воқеликни баҳолаётган шахс унга нисбатан

«танқидий нигоҳ» билан қарайди ва ўз танқидий муносабатини билдиради. Баҳо кутблари ўртасидаги масофа ҳам шу муносабат доирасида белгиланади. Нутқ жараёнида субъектнинг нутқ қаратилган объектга нисбатан баҳо муносабатининг ижобий, салбий турларидан ташқари бетараф (нейтрал) тури ҳам амал қилади. Баҳонинг “бетараф” тури аксарият ҳолларда муаллифнинг воқеликка нисбатан муносабати фаол бўлмаган вақтда юзага келади.

Тилшунос олим Е.М.Вольф «яхши» ва «ёмон» баҳо меъёрлари оралиғида «бетараф» баҳо бериш имкониятини берувчи бирликлар гуруҳини ажратишни таклиф қилади [3,274]. Бундай бирликларга *одатда, одатдагича, одат бўйича, одатга кўра* кириш сўзлари ҳам мансуб бўлиб, улар қўлланган гапларда бўёқдорлик деярли сезилмайди: *Бўйра, одатда, тобутга солинадиган бўлганидан, додҳонинг кўз олдига одамларнинг елкасида лапанглаб кетаётган тобутни келтирди* (А. Қаҳҳор “Даҳшат”).

Хулоса шуки, кириш сўзлар субъектив муносабат билан боғлиқ ҳолда - аксиологик баҳонинг ифодаловчиси сифатида - бадий матнда иштирок этади. Аксиологик баҳонинг асосий мундарижаси эса қадрият сифатига эга бўлган воқеликни тасвирлаш, баҳолаш йўли билан муаллифнинг асосий мақсадини адресат (тингловчи, ўқувчи)га етказишдир. Бу эса прагматик вазифа бажарилаётганлигидан далолат беради.

Адабиётлар:

1. А. Ғуломов, М.Асқарова. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис.-Тошкент: Ўқитувчи, 1965 й. – Б. 316.
2. Б.Ўринбоев. Ҳозирги ўзбек адабий тили.- Самарқанд, 2001.- Б.117.
3. Е.М.Вольф. Функциональная семантика оценки. -М.: Наука, 1985. – С.274.
4. З.Пардаев. Нутқ инновацияси ва уларда баҳо муносабатининг ифодаланиши (сифат лексемалар асосида) // Ўзбек тили ва адабиёти, 2010.№ 5.-Б.105-107.
5. М.Мирзаев, С.Усмонов, И. Расулов.Ўзбек тили. – Тошкент: Ўқитувчи- 1978 й.- Б. 255.
6. Н. Маҳмудов, А. Нурмонов. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси (Синтаксис). Тошкент: Ўқитувчи, 1995 й.- Б. 149 .
7. С. Боймирзаева. Аксиологик модалликнинг матнда воқеланиши// Ўзбек тили ва адабиёти, 2009. № 4. Б. 85-88.
8. Ш.Балли. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М.: Иностранная литература, 1955. – С. 416.
9. Ҳ.Ҳолиқов. Ҳозирги ўзбек адабий тилида мураккаблашган содда гаплар услубияти. Филол.фанлари номз.дис... автореф. Тошкент-1993.- Б. 22.

MUNDARIJA

TILSHUNOSLIK MASALALARI		4
<i>Nabiyeva D.A., Mamirova M.A.</i>	BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI NUTQINING NEYROLINGVISTIK XUSUSIYATLARI	4
<i>Abdullayev Shuxrat Dauletbayevich</i>	O'ZBEK VA QORAQALPOQ TILLARIDA MAQOLLARNING GRAMMATIK QURILISHIGA DOIR	6
<i>Ходжиматова Муаззам Қахрамон қизи, Қўзибоева Ўғилхон Абдуллажоновна</i>	ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА ТИЛ БИЛИМЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ	9
<i>Бегматова Гулчехра Холмуродовна</i>	ЎЗБЕК МИЛЛИЙ КОРПУСИДА ИДИОМАЛАР БАЗАСИ ВА УНИНГ ТЕХНИК ТАЪМИНОТИ	12
<i>Нуржанова Юлдуз Шукуруллаевна</i>	ЎЗБЕК ТИЛИ (ДАВЛАТ ТИЛИ)НИ ЎҚИТИШДА ТАҚҚОСЛАШ МЕТОДИДАН ФОЙДАЛАНИШ	14
<i>Алтамишева Ёркиной Мажидовна</i>	ОБ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ НЕКОТОРЫХ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК В ПЕРЕВОДЕ «БАБУРНАМЕ» НА РУССКИЙ ЯЗЫК	16
<i>D.Nizomiddinova, N.Oxunova</i>	NOAN'ANAVIY DARSLARNI TASHKIL ETISHDA DIDAKTIK O'YINLARNING O'QUVCHI SHAXSINI SHAKLLANTIRISHDAGI O'RNI	19
<i>Malika Bekiyeva Jamoldin qizi</i>	FRAZEOLOG OLIMLARNING TURLI TILLAR BO'YICHA OLIB BORGAN TADQIQOTLARI VA FRAZEOLOGIZMLARNING SHAKLLANISHI	21
<i>Бойматова Дилноза Бахтиёровна</i>	КИРИШ СЎЗЛАР ВА АКЦИОЛОГИК БАҲОНИНГ ПРАГМАТИК ВАЗИФАСИ	25
<i>Abdullayeva Rashidaxon Po'latovna</i>	ONA TILI VA ADABIYOT FANINI O'QITISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI	28
<i>Yoqubboyeva Shoxista To'raxanovna</i>	MAHMUD TOIR SHE'RIYATIDA METONIMIYALARNING QO'LLANILISHI	31
<i>Hoshimova Yoqutoy Muhammadqodirovna</i>	5-SINF UCHUN "SIFATLOVCHI ANIQLOVCHI" MAVZUSINI O'QITISHDA ERTAK USULIDAN FOYDALANISH	34
<i>Khilola Uralova</i>	IMPLEMENTATION OF CBI INTO THE PROCESS OF TEACHING BUSINESS ENGLISH VOCABULARY TO LOW- LEVEL LEARNERS WITH DIFFERENT LEARNING INTELLIGENCES	37
<i>Umarova Maftuna Ahmadbek qizi</i>	TILLARNING POLINEGATIV VA MONONEGATIV STRUKTURASI	54
<i>Marimbayeva Surayyo Umarbek qizi</i>	XORIJIY TIL NUTQ FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA BADIY ADABIYOTDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI	57
<i>Sobitov Nodirbek Komil o'g'li, Jalolova Muxtasar Eminjonovna</i>	BOJXONA FAOLIYATIGA OID TERMINLAR TARJIMASI: UMUMIY VA HUSUSIY KOMPONENTA	59